

ERZURUM ÇIFTE GÖBEK (İKİ GÖBEK) HAMAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Arş. Gör. Sahure ÇINAR*

Öz

Su mimarisinin önemli yapılarından biri hamamlardır. Türklerin temizliğe verdiği önem hamam mimarisinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Hamamlar mimari kuruluşları, süsleme özellikleri ve işlevleriyle Türk mimarisinde ve sosyal yaşamında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Her dönemde örneklerine rastlanan hamamların yapımları, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde de devam ettirilmiş, günümüze ulaşan çoğu hamam ise Osmanlı dönemine aittir.

Tarihte çeşitli medeniyetlerin üzerinde hüküm sürdüğü Erzurum, hamam yapılarının varlığı ve bu kültürün yaşatılması bakımından önemlidir. Şehirde Osmanlı dönemi hamamlarının örnekleri sağlam olarak günümüze gelmiştir.

Bu makalede, sıcaklık kısmı ile diğer örneklerden farklılık gösteren Çifte Göbek Hamamı tanıtılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, su, temizlik, hamam, Çifte Göbek Hamamı

WHAT ÇIFTE GÖBEK HAMMAM OF ERZURUM BRINGS TO MINDS

Abstract

Hammams are among important water architecture. Importance given to cleaning by the Turks has led to the emergence and development of hammam architecture. Hammams have an indispensable place in Turkish architecture and social life with their architectural structures, ornamental features and functions. Construction of hammam, whose samples are encountered in all periods throughout history, was maintained during the reigns of the Anatolian Seljuks and Beilics. Most of the surviving hammams belong to the reign of the Ottoman.

Erzurum, where various civilisations were prevalent, is an important city with respect to the presence of hammams and sustenance of the hammam culture. Ottoman hammams in the city have survived so far.

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Araştırma Görevlisi, saharecinar@hotmail.com

In this study, Çifte Göbek Hammam, which is different from other hammams in terms of the heating part, will be introduced and examined.

Keywords: Erzurum, water, cleaning, hammam, Çifte Göbek Hammam

Giriş:

Su, tarih boyunca tüm kültürlerde olduğu gibi insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur¹. Dünyada maddi ve manevi her şey, suya dayalı olarak gelişmiştir. Medeniyet tarihinde toplumların bir araya geldiği noktalar hep su kenarları olmuştur. İlk çağlarda kentleşmeler ve daha sonra devletin çekirdeğini oluşturacak örgütlenmeler, nehir boylarına yerleşmiş halklarda görülmüştür. Yerleşik hayata geçişte, şehre veya sulama için araziye su temini, temizlik için su ihtiyacı tüm medeniyetlerin ana problemlerinden biridir². Bütün bu ihtiyaçları karşılamak için su kemerleri, açık ve kapalı sarnıçlar, şadırvanlar, selsebiller, çeşmeler, hamamlar gibi pek çok su yapısı inşa edilmiştir.

İnsanoğlunun temizlenmek için yaptığı faaliyetlerin tarihi, çağlar öncesine kadar uzanmaktadır³. Temizlik için yapılmış olan önemli su yapılarından biri hamamlardır. Dünya mimarlık tarihinde önemli bir yer tutan eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi sanat eserleri içerisinde hamamlar dikkat çekmektedir. M.Ö. IV. yüzyılda Yunanistan'da oldukça gelişmiş hamamlar vardır. Buna rağmen ilk halk hamamlarına Roma İmparatorluğunda, M.Ö. I. yüzyılda Sergius Orata isimindeki mimarın buluşu olan döşeme altından ısıtma sisteminin (hypokaust) esas alındığı hamam mimarisini ve bu ısıtma tekniği üzerine

¹ Sadi Nazım Nirven, **İstanbul'da Fatih II. Sultan Mehmet Devri Türk Su Medeniyeti**, İstanbul, 1953, s.13; İsmail Orman, "Osmanlı Su Medeniyeti: Üsküdar'daki Su Tesisleri Bağlamında Bir Değerlendirme", **Üsküdar Sempozyumu**, C.1, İstanbul, 2004, s.117; Tülay Sezgin, Üsküdar'daki Örnekleri İle Türbe- Mezar-Sebil- Çeşme İlişkisi", **Üsküdar Sempozyumu**, C.2, İstanbul, 2004, s.454; Mustafa Denktaş, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000, s.4; Yılmaz Önge, "Vakıf Müessesinde Su ve Önemi", **Birinci Vakıf Haftası**, Ankara, 1983, s.23; Şerife Tali, **İstanbul Suriçi Sebilleri**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005, s.14; Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.3, Ankara, 1991, s.135; Gül Geyik, **İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007, s.5.

² Hatice Aynur- Hakan T. Karateke, **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul, 1995, s.33; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.2, İstanbul, 1997, s.137; Hüseyin Yurttaş- Haldun Özkan, **Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları**, Erzurum, 2002, s.1.

³ Tülay Taşçıoğlu, **Türk Hamamı**, İstanbul, 1998, s.6-7.

kurgulanmış halk hamamlarını görmek mümkündür⁴. Roma’da eğlence, yarışların düzenlendiği spor ve beden eğitimlerinin yapıldığı kültürel ve sosyal içerikli yapılar olan hamamlar, Bizans’ta da devam etmiştir⁵.

Anadolu’nun fethinden önce, Türklerin yaşadıkları bölgelerde nasıl bir hamam inşa ettiklerine dair kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte göçebe Türklerde “Çerge” adı verilen tekerlekli çadır hamamları olduğu bilinmektedir⁶. Hatta Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad’ın da “Hamam-ı Seferi” denilen bir çadır hamamı ile sefere çıktığı da bilinmektedir⁷.

Malazgirt Zaferinin ardından kitleler halinde XI. yüzyılda Anadolu’ya gelen Türkler, antik devir hamamlarını İslâmiyet’in temizlik şartlarına uygun bir yıkanmayı sağlayacak şekilde onarmışlar. Ancak bu uygulama genellikle kaplıcalarda yapılmıştır⁸.

Anadolu’da Türk hamam mimarisi, XII. yüzyılda yani Selçukluların fethinden hemen sonra ortaya çıkmıştır. Soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan bir plan şeması geliştirilmiştir. Anadolu Selçukluların dağılmasından sonra ortaya çıkan beylikler döneminde de hamamlarda aynı plan şemasının uygulandığı görülmektedir⁹.

Bir uç beyliği olarak kurulan Oğuzların Kayı boyundan olan Osmanlılar da su ihtiyacını karşılamak için su kemerleri, açık ve kapalı sarmıçlar, şadırvanlar, selsebiller, çeşmeler, hamamlar gibi pek çok su yapısı inşa etmişlerdir. Bu yapılar arasında özellikle hamamlara büyük önem vermişlerdir¹⁰.

⁴ Fikret Yegül, **Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma**, (Çev. Emel Erten), İstanbul, 2006, s.47.

⁵ Yılmaz Önge, “Konya- Beyşehir’de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı”, **Vakıflar Dergisi**, S.7, 1968, 139–144; Sabih Erken, “Edirne Hamamları”, **Vakıflar Dergisi**, S.10, 2006, s.403; Ali Saim Ülgen, “Hamam” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1965, s.678.

⁶ Müjgan Üçer, “Sivas Hamamları, Hamam Gelenekleri ve Etnoğrafyası Üzerine”, **Sivas Kültür-Sanat Dergisi**, S.2, 1987, s.10.

⁷ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 2003, s.130–370; Yılmaz Önge, **Anadolu’da XII-XIII Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995, s.9; Turan, *a.g.e.*, s.370.

⁸ Önge, *A.g.e.*, ss.10–12; Şeyda Güvenç, **Antalya Kaleiçi’nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi (1)**, İstanbul, 1997, ss.10–11; Birsan Erat, **Anadolu’da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi**, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 27

⁹ Kemal Balkan, **Ani’deki İki Selçuklu Hamamı**, Anadolu XII, Ankara, 1970, s. 39–57

¹⁰ Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, 2004, s.90.

Osmanlı döneminde hamamlar; cami, medrese, kütüphane gibi yapı gruplarının birlikteliğiyle oluşan külliye adı altında bir bütün oluşturmuştur¹¹.

Sonraki dönemlerde “Türk Hamamı” diye adlandırılan hamam mimarisi, en mükemmel şeklini klasik Osmanlı döneminde kazanmıştır. Bu hamamlar Anadolu’da daha önce yapılmış olan Türk hamamlarının soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan plan şemasının daha da geliştirilmesiyle oluşmuştur¹².

Türk hamamları genel itibariyle tek ve çift fonksiyonlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek fonksiyonlu hamamlar, genellikle nüfusun az olduğu yerlerde veya şehirden uzak olan kesimlerde haftanın belirli günlerinde erkeklere, diğer günlerde ise kadınlara hizmet vermiştir. Çift fonksiyonlu hamamlar ise genellikle şehir merkezlerinde kadın ve erkeklerin aynı anda yararlanmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır¹³.

Anadolu kültürünün oldukça önemli bir parçası olan hamamlar, sadece kışın değil, diğer mevsimlerin de soğuk geçtiği Erzurum’da varlığını hala devam ettirmektedir¹⁴. Dünü ve bugünü ile Anadolu’nun en eski şehirlerinden biri olan Erzurum¹⁵, 415–422 yılları arasında Bizans İmparatoru II. Theodosius’un generallerinden Anatolius tarafından günümüzdeki kalenin etrafında kurulmuştur¹⁶. VIII. yüzyılda ilk İslam yayılışına kadar Bizans şehri kimliğini devam ettirmiştir. Ancak; Müslüman Arapların, Theodosiopolis’e hâkim olmasıyla şehir, “Kali” veya Kalikali” isimleriyle anıldı¹⁷. Sultan Alparslan’ın 1071 Malazgirt savaşıyla

¹¹ Erat, **A.g.e.**, s. 64–74.

¹² Semavi Eyice, “Hamam”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1994, s.541–542; Önge, **A.g.e.**, s.11.

¹³ Birsen Erat, “Anadolu’da Hamam Mimarisi”, **Osmanlı**, C.10, Ankara, 1999, s.392; Kemal Ahmet Aru, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949, s. 114–115.

¹⁴ Murat Küçükogurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 1**, İstanbul, 2008, s.227.

¹⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, İstanbul, 1960,s.7; Tahsin Akgün, “Erzurum’un Tarihçesi”, **Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi**, Erzurum, 1968, s.7.

¹⁶ Enver Konukçu, “Tarih de Erzurum”, **Şehr-i Mübarek Erzurum**, Ankara, 1989, s.4; Bilgehan Pamuk, **XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum**, İstanbul, 2006, s.31; Cevdet Küçük, “Erzurum”, **İslam Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, 1967, s.322; Dündar Aydın, “Erzurum Şehri’nin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, C.1, S.1, Erzurum, 1970, s.101.

¹⁷ Hasan Reşit Tankut, “Erzurum Adının Aslı”, **TYED**, S.11–12, İstanbul, 1962, 3–7; Muzaffer Taşyürek, **Bir İpekyolu Şehri: Erzurum**, İstanbul, 2009, s.19; Abdurrahman Şerif Beygu, **Erzurum Tarihi**, İstanbul, 1936, s.16; Mükremin H. Yınanç, “Erzurum” (Tarih) Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, 1955, s.345–347.

Anadolu'ya akınların başlamasıyla şehrin adı kayıtlarda “Erzen-er Rum / Arz-ı Rum” olmuştur. Saltuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı dönemlerinde de aynen kabul edilmiştir. Bugün dahi şehrin ismi “Erzurum” olarak kullanılmaktadır¹⁸.

Tarih boyunca Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi birçok devletin idaresinde kalmış olan Erzurum, tarihi eser bakımından oldukça zengindir. Bu yapılar içerisinde Osmanlı döneminden kalmış olan hamamlar önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı dönemine ait Erzurum'da XVI-XVIII. yüzyıllardan kalan klasik mimariyi yansıtan on dört hamam bulunmaktadır. Bunlar, Lala Mustafa Paşa, Kırkçeşme, Küçük, Askeri, Boyahane, Murat Paşa, Erzurum (Pastırmacı-Fuadiye), Hanım, Gümrük, Tahta, Şeyhler, Saray ve Kale Hamamı'dır¹⁹. Bu hamamlar daha çok ihtiyaca yönelik olarak yapılandırılmış ve genellikle tek fonksiyonludur. Bu hamamlar içerisinde sadece, Boyahane ve Kırkçeşme Hamamı çift fonksiyonludur. Boyahane Hamamı daha sonraki onarımlarla bayanlar kısmının soyunmalık bölümü camiye dönüştürülerek, tek fonksiyonlu hale getirilmiştir²⁰.

Çifte Göbek Hamamı'nın tanıtımı:

Erzurum Hamamları içerisinde plan ve mimari bakımdan farklılık gösteren, tek fonksiyonlu hamamlardan biri de Çifte Göbek Hamamı'dır. Bu hamam, Yeğenağa Mahallesi, Köse Ömer Ağa Cami'nin güneyinde yer almaktadır (Foto. 1).

Üzerinde kitabesi bulunmayan hamamı, bu konuyla ilgili araştırması bulunan, R. Hüseyin Ünal, XVIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmiştir²¹. İ. Hakkı Konyalı ise, hamamı hiçbir kaynak göstermeden bir kısmının Bakırcı Cami'nin

¹⁸ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1997, s.122; Dündar Aydın, “Erzurum Şehri'nin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, C.1, S., Erzurum, 1970, s.103; Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1999, s.20-24.

¹⁹ Rahmi Hüseyin Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, **Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, S.6, Erzurum, 1974, s.136; Hamza Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, **Şehri Mübarek Erzurum**, Ankara, 1989, 180-198; Hamza Gündoğdu, **Erzurum Lalapaşa Külliyesi**, Ankara, 1992, s.56-57.

²⁰ Abdulkadir Yılmaz, “Hamamdan Camiye Dönüştürülen Bir Yapı: Erzurum Boyahane Camii”, **Ekev Akademi Dergisi**, S.32, Erzurum, 2007, s.199.

²¹ Ünal, **A.g.m.**, s.139.

vakfı olarak hayırsever Bakırcı Hacı Mustafa, bir kısmının da Derviş Ağa tarafından yaptırıldığını belirtmektedir²².

Çifte Göbek Hamamı 13. 11. 1976 tarihinde VGM. tarafından korunması gereken kültür varlığı olarak tescil edilmiştir²³.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan hamam, adını iki büyük kubbeli sıcaklık bölümünün bulunması ve her iki kubbenin altında birer göbekteşine yer verilmesiyle almış olup, Erzurum hamamları içinde farklı bir plana sahiptir²⁴.

Hamam, soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan tek fonksiyonlu bir plana sahiptir (Plan 1).

Yapının girişi, 2007 yılına kadar doğu duvarına sonradan açılmış bir kapı ile sağlanırken (Foto. 2), bu onarım sonrasında kapatılmış olan batı duvarındaki orijinal giriş yeniden açılarak kullanılmaya başlanmıştır²⁵. Tromplar üzerine oturan bir kubbe ile örtülü olan soyunmalık kısmının batı kısmı farklı bir uygulama ile genişletilmiştir (Foto. 3). Soyunmalık kısmının batı duvarı genişliğinde olan bu ek, iki silindirik sütun üzerine oturan üç kemerle, soyunmalık kısmına bağlanmaktadır. İki sütun arasında kalan kısmın doğu bölümü kubbe ile batı bölümü ise tonozla örtülmüştür. Sütunlarla duvarlar arasında kalan kısımlar birer yarım tonozla kapatılmıştır (Foto. 4). Zemini taş döşeli olan soyunmalık kısmının ortasında, yuvarlak formlu, önünde dikdörtgen planlı bir kurun²⁶ bulunan havuza yer verilmiştir (Foto. 5).

Hamamın soyunmalık kısmının güneyinde bulunan duvarda açılmış bir kapı ile ılıkliğe geçilmektedir. En çok onarım görmüş olan ılıklığın üzeri, günümüzde iki küçük kubbe ile örtülüdür (Foto. 6). Batıda yer alan tek kubbeli kısım ve doğudaki iki kubbeli kısım ise sonraki dönemlerde ılıklik mekânından ayrılmış ve sıcaklık kısmına dâhil edilmiştir. Günümüzde sivri kemer tonozlu dar uzun koridor da tuvalet olarak kullanılmaktadır (Foto. 7).

Erzurum hamamları içerisinde enine sıcaklığı ile farklılık gösteren hamam, kare profilli iki adet, etrafı taşla örülü sütun üzerine oturtulan kemerlerle birbirinden ayrılan ve tromplar üzerine oturan eşit iki büyük kubbe ile kapatılmıştır (Foto. 8). Sıcaklığın kuzey duvarında ılıklik bölümünden eklenen ve halvet hücresi

²² Konyalı, **A.g.e.**, s.281.

²³ Erzurum Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, No: 64.

²⁴ Sahure Çınar, **Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010, s. 67.

²⁵ Erzurum Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, No: 64.

²⁶ Kurun: Erzurum'a özgü, dikdörtgen biçimli taş su deposu.

olarak kullanılan iki hücrenin yanı sıra sonradan sıcaklığın güneydoğu köşesine kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü, günümüzde sauna olarak kullanılan bir halvet hücresi daha ilave edilmiştir (Foto. 9). Hamama ismini veren çifte göbekler ise iki büyük kubbenin altında dikdörtgen formda yapılmıştır (Foto. 10). Sekizgen kasnak üzerine oturan soyunmalık kubbesi ve sıcaklık kubbeleri dışa yansıtılmıştır (Foto. 11).

Hamamlar, hem fonksiyonları gereği hem de mahremiyetten dolayı dışa kapalı inşa edilen yapılar olduğu için cepheleri genellikle sağır bırakılmıştır. Bu hamamda da bu uygulanmış ve sadece kubbelerin üst kısımlarında ışıklandırma delikleri açılmıştır (Foto. 12).

Sıcaklığın güney kesiminde dikdörtgen planlı, üzerleri trompla örtülü külhan ve su deposuna yer verilmiştir (Foto. 13).

Çifte Göbek Hamamı, tamamen ihtiyaca yönelik yapılmış ve herhangi bir yerinde süsleme bulunmamaktadır. Yapı içerisinde yapılan onarımlarla mermer kaplama yoğundur. Bu da yapının içerisine ferah bir hava vermektedir.

Hamamlar, Türk sanatında simgesel niteliğinden çok toplumun günlük yaşantısında önemli bir yeri olan ve vakıflara gelir sağlayan yapılardır. Bu özellik hamamların ekonomik olmasını, gelir getirmesi amacıyla kısa sürede inşa edilmesini, dolayısıyla ucuz ve hızlı inşa edilebilir malzemenin kullanımını gerektirmiştir. Erzurum Çifte Göbek Hamamı da bu amaçla inşa edilmiş hamamlardan biridir.

Yapının beden duvarlarında yörede bulunması kolay olan moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kesme taş özellikle ön cephede yer alırken, örtü sisteminde ise daha hafif malzeme olan tuğla tercih edilmiştir. Mermer yapıda beden duvarlarının yarısına kadar, zemin döşemesinde ve kurnalar da kullanılmıştır.

Değerlendirme ve Karşılaştırma:

Hamam mimarisinde önemli birimlerden biri de sıcaklık kısımlarıdır. Bu kısım her bölge ve dönemde genellikle tipolojiyi belirleyen mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı hamamları üzerine bir tipoloji çalışması yapan Semavi Eyice, hamamların sıcaklık kısımlarını altı başlık altında değerlendirmektedir. Bunlar; haçvari, dört eyvanlı ve köşe hücreli, yıldızvari sıcaklıklı, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvetli, çok kubbeli, enine sıcaklıklı, ortası kubbeli, enine

sıcaklıklı ve çifte halvetli, soğukluk, sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tiplerdir²⁷.

Çifte Göbek Hamamı, bu planlar içerisinde enine sıcaklıklı formda yapılmıştır. Ortada iki sütunla, iki bölüme ayrılan sıcaklık kısmının üzerini örten her iki kubbe altında birer göbekteşine yer verilmesiyle Erzurum hamamları içerisinde dikkat çekmektedir. Erzurum'da bulunan ve Osmanlı dönemi hamamlarından biri olan Tahta Hamamı'nın sıcaklık kısmı da aynı planda olmasına rağmen bu kısım beşik tonozla örtülüdür ve ortada bir göbekteşine yer verilmiştir (Krş. Plan 1).

Erzurum Çifte Göbek Hamamı'nın plan özellikleri aynı dönemde yapılmış, enine planlı sıcaklık kısmı bakımından benzer örneklerini Manisa Alaca (Hamza Bey) Hamamı (XV. yüzyıl)²⁸, Edirne Saray Hamamı'nın kadınlar kısmı (XV. yüzyıl)²⁹, Manisa Hüsrev Ağa Hamamı (1558), Manisa Dilşikar Hamamı (1579–1580)'nda (Krş. Plan 2) görmek mümkündür.

Sonuç:

Türk Hamamları, sadece temizlik yapılan bir yer değil, aynı zamanda toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Binlerce yıldır Anadolu kültürünün değişmez bir parçası haline gelen bu yapılar, sosyal hayattaki işlevlerini³⁰ temizliğin yanı sıra doğum, evlilik, sünnet gibi birçok olaya sahne olan önemli bir zenginliğe sahip, köklü bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Erzurum'da bir kültür haline gelen hamamlarda, gelin hamamı, damat hamamı, lohusa hamamı, yarıkırk- kırk hamamı, ayak açma hamamı, peştamal hamamı, yol hamamı, sıra hamamı, gece (ramazan) hamamı, yas hamamı ve çermiklere gitme olarak bu hamam kültürü hala yaşatılmaktadır³¹.

Zengin bir hamam kültürüne sahip olan Erzurum hamamları, Osmanlı klasik mimarisini yansıtmaları bakımından önemlidir. Çifte Göbek Hamamı da sıcaklık kısmının enine düzenlenmiş olması, iki büyük kubbe ile örtülmesi, bu iki kubbe altında birer göbekteşinin bulunması ile farklı bir plan özelliği göstermektedir.

²⁷ Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Üzerine Bir Deneme", **Tarih Dergisi**, C.11, İstanbul, 1960, s.99–120.

²⁸ Hakkı Acun, **Manisa'da Türk Devri Yapıları**, Ankara, 1999, s.404.

²⁹ Sabih Erken, "Edirne Hamamları", **Vakıflar Dergisi**, S.10, Ankara, 2006, s.403–419.

³⁰ Oğuz ÖNDER, **Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s.15.

³¹ Sahure Çınar, **Erzurum Hamam Kültüründe Gelin ve Damat Hamamı**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Semineri, Erzurum, 2009, s.25.

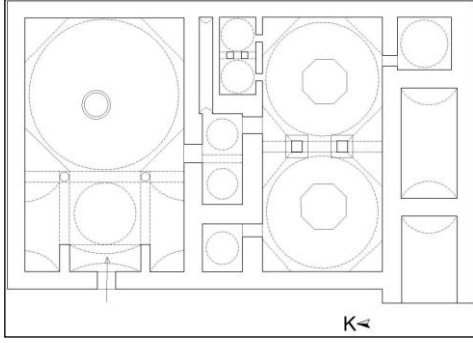
Erzurum'da mimari açıdan dikkat çektiğim Çifte Göbek Hamamı, 2007 yılında VGM. tarafından kapsamlı bir şekilde restore ettirilmiştir. VGM.'nin mülkiyetinde ve denetiminde olan bu hamam günümüzde tek fonksiyonlu olarak aynı amaçla hizmet vermektedir.

Kaynakça

- ACUN, Hakkı, Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara, 1999.
- AKGÜN, Tahsin, "Erzurum'un Tarihçesi", Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi, Erzurum, 1968.
- ARU, Kemal Ahmet, Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949.
- ASLANAPA, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 2004.
- AYDIN, Dünder, "Erzurum Şehri'nin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskân ve İlk Sakinleri", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, C.1, S.1, Erzurum, 1970, s.101-116.
- AYNUR, Hatice - Karateke, Hakan T., III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri, İstanbul, 1995.
- BALKAN, Kemal, Ani'deki İki Selçuklu Hamamı, Anadolu XII, Ankara, 1970, s. 39-57.
- BEYGU, Abdurrahman Şerif, Erzurum Tarihi, İstanbul, 1936.
- ÇINAR, Sahure, Erzurum Hamam Kültüründe Gelin ve Damat Hamamı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Semineri, Erzurum, 2009.
- Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış)Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010.
- DENKTAŞ, Mustafa, Karaman Çeşmeleri, Kayseri, 2000.
- ERAT, Birsen, "Anadolu'da Hamam Mimarisi", Osmanlı, C.10, Ankara, 1999, s.392-399.
- Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.
- ERKEN, Sabih, "Edirne Hamamları", Vakıflar Dergisi, S.10, 2006, s.403-419.
- Erzurum Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, No: 64.
- Erzurum İl Yıllığı 98, Ankara, 1998.
- EYİCE, Semavi, "Hamam", İstanbul Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1994, s.541-542.

- “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Üzerine Bir Deneme”, Tarih Dergisi, C.11, İstanbul, 1960, s.99–120.
- GEYİK, Gül, İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.
- GÜNDOĞDU, Hamza, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, Şehri Mübarek Erzurum, Ankara, 1989, 180–198.
- Erzurum Lalapaşa Külliyesi, Ankara, 1992.
- GÜVENÇ, Şeyda, Antalya Kaleiçi’nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi (1), İstanbul, 1997.
- KONUĞU, Enver, “Tarih de Erzurum”, Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara, 1989.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum” Mad., İslam Ansiklopedisi, C.IV, İstanbul, 1967, s.322-326.
- KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, Erzurum Belediyesi Tarihi 1, İstanbul, 2008.
- NİRVEN, Sadi Nazım, İstanbul’da Fatih II. Sultan Mehmet Devri Türk Su Medeniyeti, İstanbul, 1953.
- ORMAN, İsmail, “Osmanlı Su Medeniyeti: Üsküdar’daki Su Tesisleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, Üsküdar Sempozyumu, C.1, İstanbul, 2004, s.117–136.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C.2, İstanbul, 1997.
-Türk Kültür Tarihine Giriş, C.3, Ankara, 1991.
- ÖNDER, Oğuz, Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- ÖNGE, Yılmaz, “Konya- Beyşehir’de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı”, Vakıflar Dergisi, S.7, 1968, 139–144.
- “Vakıf Müessesinde Su ve Önemi”, Birinci Vakıf Haftası, Ankara, 1983, s.23-26.
- Anadolu’da XII-XIII Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995.
- PAMUK, Bilgehan, XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum, İstanbul, 2006.
- SEZEN, Lütfi, Erzurum Folkloru, Erzurum, 2007.
- SEZGİN, Tülay, Üsküdar’daki Örnekleri İle Türbe- Mezar- Sebil- Çeşme İlişkisi”, Üsküdar Sempozyumu, C.2, İstanbul, 2004, s.454–475.
- SÜMER, Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1999.

- TALİ, Şerife, İstanbul Suriçi Sebilleri, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005.
- TANKUT, Hasan Reşit, “Erzurum Adının Aslı”, *TYED*, S.11–12, İstanbul, 1962, 3–7;
- TAŞÇIOĞLU, Tülay, Türk Hamamı, İstanbul, 1998.
- TAŞYÜREK, Muzaffer, Bir İpekyolu Şehri: Erzurum, İstanbul, 2009.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1997
- TURAN, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 2003.
- ÜÇER, Müjgan, “Sivas Hamamları, Hamam Gelenekleri ve Etnoğrafyası Üzerine”, *Sivas Kültür-Sanat Dergisi*, S.2, 1987, s.10–18.
- ÜLGEN, Ali Saim, “Hamam” Mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, 1965, s.678-683.
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.6, Erzurum, 1974, s.130-136.
- YEGÜL, Fikret, Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma, (Çev. Emel Erten), İstanbul, 2006.
- YILMAZ, Abdulkadir, “Hamamdan Camiye Dönüştürülen Bir Yapı: Erzurum Boyahane Camii”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.32, Erzurum, 2007, s.197-208.
- YINANÇ, Mükremin H., “Erzurum” (Tarih) Mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1955, s.345-351.
- YURTTAŞ, Hüseyin - Özkan, Haldun – Köşklü, Zerrin - vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum, 2008.
- YURTTAŞ, Hüseyin - Özkan, Haldun, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum, 2002.
- YURTTAŞ, Hüseyin, *Ağaların Hayratı*, Erzurum, 2008.

Plan 1: Erzurum Çifte Göbek Hamamı
(R.H.Ünal'dan düzeltilerek)

Foto 1: Hamamın Genel Görüntüsü

Foto 2: 2007 Yılına Kadar Kullanılan Doğu Kapısı

Foto 3: Soyunmalık kısmının batı kısmı

Foto 4: Soyunmalık kısmında yarım tonozla örtülü alan

Foto 5: Soyunmalık kısmında bulunan havuz

Foto 6: Ihlık Kısımlı

Foto 7: Tuvalet Kısımı

Foto 8: Sıcaklık Kısımı

Foto 9: Sauna Olarak Kullanılan Halvet Hücresi

Foto 10: Dikdörtgen Göbektaşlarından Biri

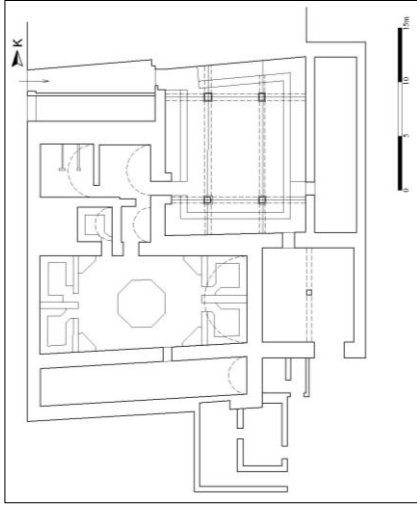
Foto 11: Sekizgen Kasnak Üzerine Oturan Soyunmalık ve Sıcaklık Kubbeleri

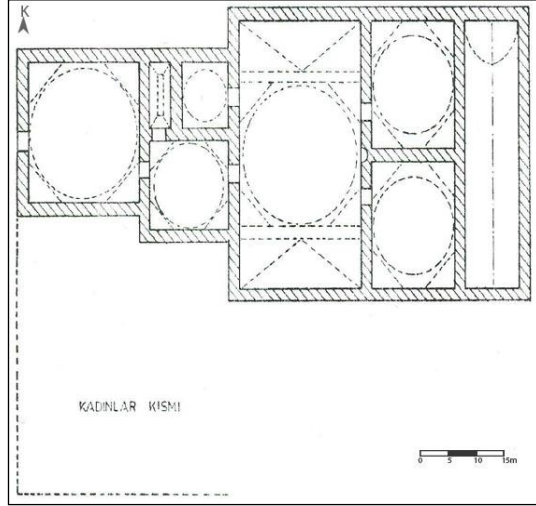
Foto 12: Kubbe içten Görünüş

Foto 13: Külhan Girişi

Krş. Plan 1: : Erzurum Tahta Hamamı (V.G.M.'den)

Krş. Plan 2: Manisa Dilşikar Hamamı (H. Acun'dan)